

высшего образования.

Список литературы:

1. Современные проблемы непрерывного педагогического образования: коллективная монография / под науч. ред. А. А. Веряева, И. Р. Лазаренко. – Барнаул: АлтГПУ, 2018. – 346 с.
2. Шалаев И. К. Повышение качества образовательного сервиса на основе мотивационного программно-целевого управления: монография. – Барнаул: Изд-во АлтГПА, 2010, – 202 с.
3. Шалаев И. К. Региональная составляющая теории и практики управления образованием [Текст]: монография. – Барнаул: АлтГПА, 2012. – 194 с.
4. Орлов А. Н., Калачев Г. А., Куликова Л. Г. Подготовка учителя на основе антропологического подхода: монография. – Барнаул: БГПУ, 2009. – 211 с.
5. Лазаренко И. Р. Основы управления инновационными процессами в системе дополнительного образования: монография / науч. ред. А. Н. Орлов. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2004. – 337 с.
6. Козубовская Г. П. Мифопоэтика русской литературы: жанр и мотив: монография. – Барнаул: АлтГПУ, 2016. – 267 с.
7. Культура и текст. Сетевое издание. Электронный ресурс Режим доступа: <https://journal-altspu.ru/>; https://elibrary.ru/title_about_new.asp?id=33275
8. Грантовые проекты РФФИ в Алтайском государственном педагогическом университете: справочник /под науч. ред. Н. А. Матвеевой; сост. О. А. Бокова. – Барнаул: АлтГПУ, 2020. – 198 с.
9. Москалюк Л. И. Лингвистический атлас немецких диалектов на Алтае. – Барнаул: АлтГПА, 2010. – 197 с.
10. Уманский А. П. Могильник скифского времени Рогозиха-1 на левобережье Оби: монография / А. П. Уманский, А. Б. Шамшин, П. И. Шульга. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та. – 203 с.
11. Демин М. А. Алексей Павлович Уманский: путь в науку: монография. – Барнаул: АлтГПУ, 2018. – 404 с.
12. Полевые исследования по этнографии и устной истории Алтайского края в 1950-2010 гг.: библиографический тематический научно-вспомогательный указатель / науч. ред. Т. К. Щеглова; сост. Т. К. Щеглова, А. В. Рыков, А. А. Гоппе, Н. С. Грибанова, Н. В. Люля. – Барнаул: АлтГПУ, 2020. – 336 с.
13. Научная школа «Современная алгебра». Юрий Николаевич Мальцев: биобиблиографический указатель. – Барнаул: АлтГПУ, 2018. – 34 с.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАНҚИДИЙ ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСИДА ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАРГА ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Акрамова Гулбахор Ренатовна
Бухоро давлат университети, бошланғич таълим назарияси кафедраси доценти,
педагогика фанлари номзоди
email: gulbahor75@rambler.ru

Аннотация. Маколада бошланғич синф ўқувчиларида танқидий тафаккурни ривожлантириш асосида уларни ижтимоий муносабатларга тайёрлаш жараёни, технологияси, методикаси

келтирилган. Яқин хориж ва хорижий давлатлар тадқиқотчи-олимларининг танқидий тафаккур ва ўқувчиларда танқидий тафаккурни ривожлантириш борасидаги фикрлари ўрганилган, таҳлил этилган. Бошланғич таълимда ўқувчиларни танқидий тафаккурини ривожлантириш ва уларни ижтимоий муносабатларга тайёрлашда самарали натижаларни берувчи интерфаол усуллар ва уларни амалда қўллаш имкониятлари ёритилган. Тадқиқот методологияси тадқиқотнинг энг муҳим қисмларидан бири бўлиб, у ўтказилаётган тадқиқотнинг умумий харитаси, тадқиқот йўли ва манзилга (натижага) олиб борувчи харитавий чизгилари ҳисобланади. Бошланғич синф ўқувчиларида танқидий тафаккурни ривожлантириш ва уларни ижтимоий муносабатларга тайёрлаш муаммосининг ечимига олиб борувчи технологияси яратилиб экспериментдан ўтказилган ва унинг натижалари келтирилган.

Калит сўзлар: танқидий тафаккур, ижтимоий муносабат, бошланғич синф ўқувчиси, таълим-тарбия жараёни, интерфаол усуллар, муаммоли вазият.

ТЕХНОЛОГИЯ ПОДГОТОВКИ К СОЦИОНАЛЬНЫМ ОТНОШЕНИЯМ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

Акрамова Гулбахор Ренатовна
Бухарский государственный университет, доцент кафедры теории начального образования, кандидат педагогических наук

Аннотация: В статье описан процесс, технология, методика подготовки младших школь-ников к социальным отношениям на основе развития критического мышления. Изучены и про-анализированы взгляды исследователей из ближнего и дальнего зарубежья на развитие критиче-ского и критического мышления у студентов. В начальном образовании рассматриваются интер-активные методы, которые обеспечивают эффективные результаты в развитии критического мышления учащихся и их подготовке к социальным отношениям, а также возможности приме-нять их на практике. Методология исследования - одна из важнейших частей исследования, это общая карта проводимого исследования, путь исследования и линии отображения, ведущие к месту (результату). Разработана и опробована технология развития критического мышления у младших школьников и решения проблемы их подготовки к социальным отношениям, представ-лены ее результаты.

Ключевые слова: критическое мышление, социальная установка, младший школьник, учебный процесс, интерактивные методы, проблемная ситуация.

TECHNOLOGY OF PREPARATION FOR SOCIAL RELATIONS BASED ON THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS

Akramova Gulbahor Renatovna
Bukhara State University, Associate Professor of Theory of Primary Education, Candidate of Pedagogical Sciences

Annotation. The following article deals with the process, technology, and methodology of preparing primary school students for social relations on the basis of the development of critical thinking. The views of researchers from near and far abroad on the development of critical thinking and critical thinking in students have been studied and analyzed. In primary education, interactive methods that provide effective results in developing students' critical thinking and preparing them for social

relationships and opportunities to apply them in practice are covered. The research methodology is one of the most important parts of the research; it is the general map of the research being conducted, the research path and the mapping lines leading to the location (result). A technology that develops critical thinking in primary school students and leads them to the solution of the problem of preparing them for social relations has been developed and experimented with, and its results are presented.

Keywords: critical thinking, social attitude, elementary school student, educational process, interactive methods, problem situation.

Кириш. Ахборот маконининг глобаллашуви, очиқлиги ва оммавий коммуникациянинг кучайиши жамиятда хилма-хил фикрлаш муҳитини вужудга келтирмоқда. Бу махсус ижтимоий фикр, муносабатга эга бўлмаган инсонни адаштиради. Замонавий педагогика ва психологиянинг вазифаси мустақил фикрлайдиган ва фаолият юритадиган, жамият ҳаётида фаол иштирок этадиган шахсни тарбиялашдан иборат. Маълумки, ҳозирги кунга келиб, инсоннинг ақлий интеллектуал даражаси унинг қай даражада кўп билимларни эгаллаганлиги, хотирасида маълумот ва далилларни қанчалик кўп сақлаб қолганига эмас, балки танқидий таҳлил орқали зарур билимларни ажрата олиши, ахборотларни мулоҳазадан ўтказиб, мустақил ечимга кела олиши билан ўлчанмоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И. Каримов қуйидагича фикр юритган: “Фақат баҳс, мунозара, таҳлил меваси бўлган хулосаларгина бизга тўғри йўл кўрсатиши мумкин”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармонида 2017–2021 йилларда мамлакатимиз тараққиётини янада жадаллаштиришга доир устувор вазифалар белгилаб берилган бўлиб, бешта устувор йўналишдан тўртинчиси ижтимоий соҳани ривожлантиришга қаратилган. Ва бунда “узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш: жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содик, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш; ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ва рўёбга чиқариш” [1] масалалари юзасидан чора-тадбирлар белгиланган. Мазкур чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида ўқувчи-ёшларни ватанпарварлик, юрт тақдирига дахлдорлик, қонунларга ҳурмат руҳида ўстириш, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши маънавий иммунитетини мустаҳкамлаш, қатъий ҳаётий позицияга эга қилиб тарбиялаш борасида қатор устувор вазифалар амалга оширилади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги 140-сон қарорида умумий ўрта таълимнинг мақсад ва вазифалари белгиланган: “умумий ўрта таълим ўқувчиларга билимларнинг зарур ҳажмини беради, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йўналтиришга ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради. [2]

Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида Давлат таълим стандартининг мақсади — умумий ўрта таълим тизимини мамлакатда амалга ошириладиган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига

асосланган ҳолда ташкил этиш, маънавий баркамол ва интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат. [3]

Ўқувчиларда танқидий тафаккурни шакллантириш ўз-ўзига ва оламга нисбатан вариатив, мустақил, онгли нуқтаи назарга эга таянч муносабатларнинг таркиб топишини назарда тутати. Бу хил нуқтаи назар таълимнинг ишончли бўлишини таъминлайди – чунки у ҳақиқатан ҳам онгли ва рефлексив бўлиб, шахснинг коммуникатив имкониятларини кенгайтиради.

Таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ўқувчиларнинг атрофдагилар билан муомала қилишга, мавжуд вазиятни тўғри баҳолашга, мустақил, танқидий, ижодий фикрлашига имкон берадиган ўқув вазиятларини ташкил этиш заруриятини қўймоқда. Бу эса, таълим жараёнида барча ёшдаги ўқувчиларнинг индивидуал имкониятларига қараб, уларнинг билиш фаоллигини ошириш, танқидий, ижодий тафаккурини ривожлантириш орқали ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг назарий-амалий асосларини ишлаб чиқишни, ўқувчиларнинг танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш ва ижтимоий муносабатларга тайёрлаш тизимига инновациялар киритиш ва такомиллаштириш заруриятини кўрсатмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Адабиётлар таҳлилининг кўрсатишича, илм оламида «танқидий тафаккур» атамаситурли соҳаларда турлича қабул этилади ва тадқиқот мақсадига кўра ўзига хос тавсифга эга бўлади.

Танқидий тафаккур тушунчасига биринчилардан бўлиб таъриф берган инсон Дж. Дьюи бўлиб, у рефлексив тафаккур ғоясини илгари сурган. «Тафаккур педагогикаси ва психологияси» китобида Дьюи танқидий ва рефлексив тафаккурни ўзаро чегаралайди: «Агар юзага келган фикр дарҳол қабул этилса, у ҳолда биз нотанқидий, яъни кам рефлексив хусусиятга эга бўлган тафаккур тарзи вакили билан мулоқот қилинган бўламиз». Дьюига кўра, рефлексив тафаккур – бу «хар қандай фикрга нисбатан фаол ва эътиборли муносабат бўлиб, бунда унинг негизлари ва хулосавий таҳлиллари диққат билан ўрганилади». [5]

Педагог олим айнан шу хил тафаккурни шакллантиришни таълим-тарбия олдида турган асосий вазифа деб ҳисоблайди.

Ғарбда энг оммалашган танқидий тафаккурга оид тавсифлардан бири АҚШ танқидий тафаккур ва ахлоқий танқид маркази директори Р. Полконцепцияси бўлиб, унда қуйидагилар таъкидланади: «Танқидий тафаккур – ўз тафаккурингизни ўзингиз истагандек яхшилаш мақсадида мулоҳаза юритаётганингиздаги тафаккур ҳақидаги мулоҳазалардир... Бунда икки момент алоҳида аҳамият касб этади: танқидий тафаккур ўз-ўзини такомиллаштиришга йўналтиради; мазкур фикрий жараёнларни тузатишда баҳолаш стандартларидан фойдаланиш лаёқатларини қўллаш лозим». (Пол Р. У. Критическое мышление: Что необходимо каждому для выживания в быстро меняющемся мире. 1990.) [11]

Мазкур муаммо юзасидан Россияда илгари сурилган педагогик қарашларнинг ривожланиш хусусиятларининг кўрсатишича, ўз вақтида П. Ф. Каптеревҳам мактабдаги ўқув жараёнида болада шундай тафаккурни вужудга келтириш зарурки, унинг воситасида ўзининг янги билимларини шакллантириши мумкин бўлиши зарурлигини таъкидлаган эди. [5]

П. П. Блонский биринчилардан бўлиб, ақлий фаолият турини “танқидий тафаккур” билан уйғунликда белгилашда мулоҳазадаги сабабий-мантиқий хатоликларни топишнинг муҳимлигини уқтиради.

У танқидий тафаккурнинг асосий белгиси исбот талаб мулоҳазаларни оқилона далиллар билан рад этиш ҳамда ўз мулоҳазаларининг тўғрилигини назорат қилишдан иборат деб ҳисоблади.

XX асрнинг 50-80-йилларида танқидий тафаккур муаммоси А. С. Байрамов, А. И. Липкин,

Л. А. Рыбак, шунингдек, В. М. Синельников, С. И. Векслер кабилар томонидан ўрганилди.

С. И. Векслер танқидий тафаккурни ҳаёт давомида шаклланиб борувчи жараён сифатида тадқиқ этиб, махсус ташкил этилган ўқув жараёнида, ўқувчиларни хатоларни топиш ва бартараф этиш устида машқ қилдириш, шунингдек, ўқув ишларига тақризлар ёздириш орқали жадаллаштириб шакллантириш мумкин деб ҳисоблади. [4]

Шу тариқа, рус педагогларининг барчаси ўқувчиларнитанқидий тафаккурга ўргатиш зарурдеб билдилар, уларнинг таъкидлашича, танқидий тафаккурнинг ўзича ривожланиши унинг зарур даражадаги тараққиётини таъмин этмайди.

«Танқидий тафаккур» тушунчаси бугунги кунга келиб тобора кенгроқ ўрганилмоқда. Ҳозирги кунда ғарблик қатор тадқиқотчилар (Д. Халперн, К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер) ва россиялик олимлар (М. В. Кларин, С. И. Заир-Бек, И. О. Загашев, И. В. Муштавинская ва б.), танқидий тафаккур ҳақида фикр юритар эканлар, нафақат хатоларни топиш ва уни тўғрилаш йўллари ахтаришгина эмас, қуйидагиларни ҳам назарда тутадилар: янги ғояларни қабул қила билиш; ўз мулоҳазаларида хатоликка йўл қўймасликка ҳаракат қилиш; вазиятли тафаккур ва мантиқий-гизимли тафаккур ўртасидаги фарқни кўра билиш; объектив мазмун билан субъектив мазмунни фарқлай билиш; тўғри ва нотўғри ўртасидаги фарқни билиш; ўзининг тушунмаганлигини англаш; асосли ва асосли бўлмаган хатоларини чегаралай олиш кабилар.

Ўқиш ва ёзув орқали танқидий тафаккурни ривожлантириш технологиялари муаллифлари (Темпл Ч., Мередит К., Стил Дж.) танқидий тафаккур ҳақида қуйидаги фикрларни илгари сурадилар: «Танқидий фикрлаш тадқиқотчилик методларига қизиқишни ва ундан фойдаланишни: яъни, ўз олдига муайян масалани ечиш вазифасини қўйиш ва режали равишда унга жавобларни излаб топишни талаб этади. Танқидий тафаккур кўп даражали тарзда амалга ошади, далиллар билан чекланмай, уларнинг оқибатлари ва сабабларини очиб беради. Танқидий тафаккур одоб доирасида турибскептик мулоҳаза юритиш, умум қабул этган ҳақиқатларга шубҳа билан қараш, муайян масала бўйича нуқтаи назарни вужудга келтириш ва мантиқий сабаблар кўрсатиб, ушбу нуқтаи назарни ҳимоя қила билиш лаёқатига эга бўлиш демакдир. Танқидий тафаккур рақибининг далилларини диққат билан мантиқий равишда имулоҳазаданўтказишдан иборат. Танқидий тафаккур алоҳида малака ва кўникмалардан иборат бўлмай, балки кўпгина кўникмаларнинг уйғунлигидан иборат». [12]

С. И. Заир-Бекнинг тавсифига кўра, танқидий тафаккур дейилганда «рефлексив ва баҳоловчи фикрлаш» тушунилади, бунда билимлар якуний натижа бўлмай, балки даллилланган ҳамда мантиқий тафаккурга томон йўлловчи шахсий тажриба ва текширилган фактларга таянувчи нуқта вазифасини бажаради. [9]

Танқидий тафаккурга оид турли туман тавсифларни бирлаштириб турувчи ягона жиҳат уларда тафаккурнинг баҳоловчи ва рефлексив хусусиятининг ифодаланишидир. Бунда ўзига хос очик фикрлаш тарзи назарда тутилиб, у доғмаларни асло қабул этмайди ҳамда ҳаётий тажрибаларни янги маълумотлар билан бойитиб боради. Бу унинг баҳолаш хусусиятига эга бўлиши шарт ҳисобланмаган ҳамда аксарият шахсий тажриба доирасидан чиқиб кетишни талаб этиб, янги ғояларни продуцирование этишни назарда тутадиган ижодий фикрлаш тарзидан фаркланиб турувчи ўзига хос жиҳатидир Танқидидий ва ижодий тафаккурнинг фарқларини аниқ қилиб кўрсатиш қийин. Айтиш мумкинки, танқидий тафаккур ижодий тафаккурни ўстиришнинг таянч нуқтаси бўлиб, танқидий ва ижодий фикрлаш ўзаро мутаносиб алоқадорликда такомиллалашади.

Тадқиқот методологияси. Танқидий тафаккурни ривожлантириш технологиялари методлари ичида энг муҳимлари муаммоли изланиш ва онгли-коммуникатив методлардир.

Муаммоли изланиш методларини қўллашдан асосий мақсад ўқувчиларда зарур билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдангина иборат бўлмай, балки юқори ақлий тараққиётга, мустақил ўқиш малакалари, ўз ўзини ривожлантириш ва ўз ўзини тарбиялашга, ақлий фаолиятнинг алоҳида усулларини, тадқиқотчилик фаоллигини шакллантиришга қаратилади.

Технология турли ёш гуруҳлари ва ўқув предметлари учун аниқ методик усуллар тизимини қўллашни тақозо этади.

Танқидий тафаккурни ривожлантириш технологиялари таълим натижалари:

- кўпайиб бораётган ахборот оқими билан ишлаш кўникмаси;
- ахборотларни интеграциялашнинг турли усулларидан фойдалана билиш;
- саволлар бериш, фаразни мустақил шакллантира олиш;
- муаммони ечиш;
- ғоя, тасаввур, турли хил тажрибаларни фикрлаш асосида шахсий фикрини ишлаб чиқиш;
- атрофдагилар ҳақидаги фикрини (оғзаки ёки ёзма равишда) тушунарли, ишонч билан, тўғри ифодалаш;
- ўз нуқтаи назарини далиллай билиш ва бошқалар нуқтаи назарини ҳам ҳисобга ола билиш;
- ўз билимини мустақил ошириш лаёқати;
- мусъулиятни зиммасига олиш;
- биргаликда қарор қабул қилишда иштирок этиш;
- ўзгалар билан конструктив муносабатлар ўрнатиш; гуруҳ таркибида ҳамкорликда ишлаш ва б. [9]

Танқидий тафаккурни ривожлантиришга қаратилган дарслар уч босқичли: чақирик, фикрлаш ҳамда рефлексия босқичларидан иборат технология «Чақирик - фикрлаш -англаш» модели асосида ишлаб чиқилади.

Ҳар бир босқич аввало ижодий, изланиш фаолиятини фаоллаштиришга, кейин эса ўзлаштирилган билимларни умумлаштириш ҳамда фикрлашни амалга оширишга қаратилган ўз мақсади, вазифалари ва махсус усулларига эга.

Танқидий тафаккурни ривожлантиришга қаратилган дарс модели қуйидаги жадвалда ўз ифодасини топган.

1-жадвал.

1-жадвал.

Танқидий тафаккурни шакллантириш технологияси асосига қурилган дарсни ташкиллаштириш модели		
Дарснинг технологик босқичлари		
1-босқич – Чақирик	2-босқич – мазмун ҳақида фикрлаш	3-босқич – Рефлексия
<ul style="list-style-type: none"> - мавжуд билимларни фаоллаштириш; - янги ахборотлар олишга иштирок уйғотиш; - ўқувчининг шахсий ўқув мақсадларини қўйиши. 	<ul style="list-style-type: none"> - янги ахборотлар олиш; - ўқувчи томонидан ўқув мақсадини коррективроқлаш. 	<ul style="list-style-type: none"> - янги билимлар вужудга келиши ҳақида фикр юритиш; - ўқувчи томонидан янги ўқув мақсадларининг қўйилиши.

Шу тарика, танқидий тафаккурни ривожлантириш учун махсус методик кўрсатмалардан фойдаланилади ваулардан бири ишлаб чиқилган технологиядир. Унинг тузилмаси мантиқ асосига қурилган бўлиб, унинг босқичлари шахснинг когнитив фаолиятига мос келади. Ушбу педагогик технологиянинг асосий хусусияти шундаки, ўқувчилар муайян аниқ мақсадлардан келиб чиқиб, таълим жараёнида ушбу жараённи ўзлари конструкциялайдилар, ўзларидаги ривожланишни кузатиш имконига эга бўладилар ва натижаларни аниқлайдилар.

Биз ўз олдимизга ўқувчиларда танқидий тафаккурни ривожлантириш асосида уларни ижтимоий муносабатларга тайёрлашга қаратилган метод ва усулларни ишлаб чиқиш ҳамда синовдан ўтказиш вазифасини қўйдик.

Ўқувчиларда танқидий тафаккурни шакллантириш технологиясига асосланган турли ўқув предметлари бўйича аксарият дарсларда ҳар бир босқичда тегишли мутаносиб усулларни қўллашга ҳаракат қилинди.

1-босқич. Чақириқ.

Ушбу босқичда қуйидаги масалалар ечилади:

- мавзу юзасидан ўқувчилардаги мавжуд билимлар фаоллаштирилади ҳамда умумлаштирилади;

- ўрганилган мавзуга қизиқиш уйғотилади;

- билимларининг етарли эмаслигини билиш ва англашига эришилади;

- ўқувчида фаол фаолиятга эҳтиёж таркиб топтиради.

Чақириқ босқичида ўрганилган мавзу юзасидан ўқувчига янглишишдан кўркмай, ўз фикрини эркин баён қилиши учун имконият яратиш лозимлигига ишонч ҳосил қилдик, айтилган фикрларнинг барчасини ёзиб бориш лозим бўлиб, уларнинг ҳар биридан кейинги иш жараёнида фойдаланиши мумкин. Шу билан бирга, ушбу босқичда фикрларни “тўғри” ёки “нотўғри” деб баҳолаб бўлмайди.

Бундан ташқари, индивидуал ва гуруҳли ишларни уйғунликда қўллаш лозим. Шу билан бирга, ҳар бир ўқувчига ўз билим ва тажрибаларини фаоллаштириш имкони берилади; гуруҳли — ўзгалар фикрини тинглай билиш, ўз фикрини хато қилишдан кўркмай баён этиш. Фикр алмашиш янги ғояларнинг туғилишига асос бўлади. Айрим ўқувчилар ўз фикрларини ўқитувчи ёхуд бутун синф олдида айтишга тортиндилар, шу сабабли кичик гуруҳларда ишлаш уларга ўзини нисбатан анча қулай ҳис қилишга имкон яратади.

Бу босқичда ўқитувчининг вазифаси ўқувчини биладиганларини қайта хотирлашга ундаш ҳамда гуруҳ таркибида ўзаро низога бормай, фикр алмашишга, ўртоқларидан билиб олган маълумотларни эслаб қолишга ундашдан иборат. Шу билан бирга, ўқувчиларнинг жавоблари нотўғри ёки ноаниқ бўлса-да, уларни танқид қилмаслиги зарур. Ушбу босқичда қуйидаги олтин қоидага риоя қилиш зарур: «Ўқувчининг ҳар қандай фикри қадрли».

Чақириқ босқичида қуйидаги усулларни қўллаш мақсадга мувофиқдир:

- таниш маълумотлар рўйхатини тузиш;
- таянч (калит) сўзлар ўз фаразини айтиб бериш;
- кластер, жадвал қўмагида материалларни график тизимлаштириш;
- ишончли ёки ишончсиз тасдиқ;
- ақлий ҳужум;
- муаммоли саволлар;
- «узун» ёки «қисқа» саволлар;
- адаштириб ташланган мантиқий занжир ва б.

Қуйида ўқувчиларда танқидий тафаккурни шакллантиришга қаратилган дарснинг айрим

қисмларини мисол сифатида келтириб ўтамиз.

Математика дарси. 1-синф. Мавзу: «Узунлик». Ўқувчиларда асосий ва асосий бўлмаган белгиларни таснифлаш ҳамда сабаб-оқибат боғланишларни аниқлаш кўникмаларини таркиб топтириш учун «Чақирик» босқичида «Узун ва қисқа саволлар» усули қўлланади.

Ўқувчилар кичик гуруҳларга бўлиниб ишлайдилар, уларга бир неча кесмаларни ўлчаш вазифаси берилади. Ўқувчилар турли ўлчагичлардан фойдаланадилар. Жавобларни текширганларида битта кесмани ўлчаган бўлсалар-да, жавоблар турлича эканлигини билиб, ўқувчилар бунинг сабабини ўйлаб бошлари қотади. Буни аниқлаш мақсадида ўқитувчи ўқувчиларга бир-бирларига узун ва қисқа саволлар бериб, буни аниқлашни маслаҳат беради.

Доскага узун ва қисқа савол тузишга йўлловчи жадвал илиб кўйилади, бу ўқувчиларнинг савол беришини осонлаштиришга кўмаклашади:

Узун ? Қисқа?

- Тушунтириб берчи, нима учун...
- Нимага сен... ўйлаяпсан
- Нима Сиз шундай деб ҳисобляяпсиз...
- ... фарқи нимада
- Фараз қилиб кўринг-чи, агар... бўлса, нима бўлади
- агар... бўлса, унда...
- ...қандай фарқланади
- Нима учун... бўлди
- ...қайси
- Ким..
- Нима...
- Қачон...
- Балки...
- ... бўлар
- Эҳтимол...
- ... қандай аталади
- ... бўлганми
- ... бўлишига розимисиз
- ... тўғрими

Аввал ўқувчилар қисқа саволлардан фойдаланадилар:

- Кимнинг жавоби худди меникига ўхшаш? – Нимани ўлчаб кўрдик? – яшил кесманинг узунлиги 5 ўлчагичга тенглиги тўғрими? – Топширикни бажариш қийин бўлдимми?

Бундай саволлар бериб, жавоблар турлича чиққанининг сабабини аниқлаш мумкин эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, ўқувчилар бир-бирига узун саволларни бера бошлайдилар, масалан:

- Агар мен сизнинг кесмаларингизни ўз ўлчагичим билан ўлчасам, қандай жавоб топишим мумкин? – Нима учун ўз жавобингизни тўғрироқ деб ҳисобляяпсиз? – Сизнинг кесмангиз меникидан қандай фарқ қилади? – Бизнинг ўлчагичларимиз бир биридан қандай фарқ қилади?

Натижада ўқувчилар кесмаларни турли хил ўлчагичлар билан ўлчаганлари сабабли турлича жавоблар чиққани ҳақидаги ягона тўхташга келадилар. Ўқувчилар ўқитувчи ёрдамида ўз олдларига вазифа қўядилар: предметларнинг узунлигини ўлчашда адашмаслик ва ягона кесмани ўлчанганда жавобларнинг турлича бўлмаслиги учун ушбу вазиятдан чиқиш йўлини топиш зарур.

“Узун ва қисқа саволлар” усулини дарснинг ҳар қандай босқичида қўллаш мумкин. Бу усул ўрганилётган мавзу юзасидан суҳбатлашишни бошлашда жуда асқотади. Агар мавзу юзасидан қисқача сўзлаб, сўнгра ўқувчиларга юқорида келтирилган жадвал кўмагида ҳеч бўлмаса биттадан саволлар тайёрлаш сўралса, шундан сўнг ўқувчилар билан мавзунини уларни кизиқтирадиган жиҳатларини ўрганиш ҳақида келишиб олиш мумкин бўлади.

Биринчи синф ўқувчиларида танкидий тафаккур кўникмаларини шакллантиришга ушбу усул самарали таъсир кўрсатади.

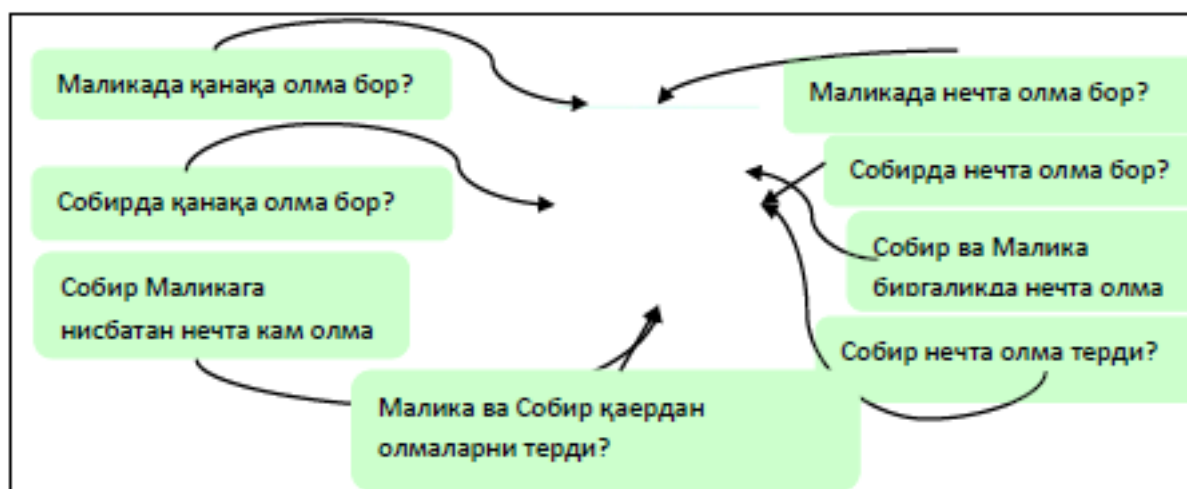
Аввал ўқувчилар жадвал бўйича саволлар тайёрлашга ўрганадилар. Албатта, биринчи синф ўқувчиларига қисқа саволлар бериш осонроқ бўлиб, уларни узун саволлар беришга секин-аста ўргатган маъқул.

Кейинги босқичларда ўқувчилар матн асосида саволлар тузишга ўрганадилар. Кейин эса мавзуларни ўрганиш жараёнида ушбу усулдан фойдаланилади.

Қуйида дарс жараёнидан намуналар келтираамиз.

Математика дарси. 1-синф. Мавзу: “Мисол, масалалар ечиш”. Тушуниш босқичида “Ғоялар савати” усулидан фойдаланилади. Бу қўйилган муаммонинг сабаб-таъсир муносабатларини топиш ва муҳим ҳамда муҳим бўлмаган хусусиятларни фарқлаш кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўқувчиларга масаланинг мазмунини ўқиб эшиттирилади: «Собир 8 та олма терди, Малика эса Собирга қараганда 3 та кўп олма терди. Ўқитувчи доскага сават расмини жойлаштиради ва ўқувчиларга масаланинг шартини тузишга оид саволларни ушбу саватчага жойлаштириш топшириғини беради

Ўқувчилар саватга саволларни жойлаштирадилар

Бундай саволлар биринчи синф ўқувчилари томонидан матнни етарлича чуқур англаганликларини кўрсатади, шунингдек, бошқа болаларни мазмунан ўқиш ва акс эттиришга ундайди.

Танкидий фикрлаш ва унинг диагностикасини ривожлантириш учун унга қандай интеллектуал кўникмалар киритилганлигини билиш муҳимдир. Адабиётларни таҳлил қилиб, мен шундай хулосага келдимки, бошланғич синф ўқувчилари учун бундай фикрлаш қобилиятлари қуйидагича:

- нарса ва тушунчаларнинг муҳим ва муҳим бўлмаган хусусиятларини ажратиш кўрсатиш қобилияти;
- таҳлил қилиш қобилияти;

- умумлаштириш қобилияти;
- асосий нарсани таққослаш ва ажратиш кўрсатиш қобилияти;
- сабабий муносабатларни ўрнатиш қобилияти;
- фаразларни илгари суриш қобилияти.

Ушбу кўникмаларни ривожлантириш бўйича машқлар турли мавзулардаги дарсларга киритилган. Ҳозирда уларни ривожлантириш бўйича машқлар тўпламини тузмоқдаман.

Масалан, асосий нарсани таққослаш ва ажратиш кўрсатиш қобилиятини ривожлантириш учун сиз она тили дарсларида қуйидаги машқдан фойдаланишингиз мумкин:

Ўқитувчи турли мавзулар учун жуфт сўзларни номлайди. Ўқувчилар фарқли ва ўхшаш жиҳатларни аниқлайди.

Тақдимот учун сўзлар.

Ўхшаш жиҳатларини топинг.

олхўри - шафтоли, апелсин - помидор,

капалак - қуш, мушук - сичқон,

автобус - троллейбус, стул - кресло.

Фарқи нимада:

қарға - самолёт, дарахт - бута,

кўғирчоқ - одам, қалам - қалам,

китоб - дафтар, пиёла - кастрюль.

Ўқув жараёнида ўқувчиларнинг ақлий ва танқидий фикрлаш қобилиятларни ривожлантириш учун кўплаб машқлар ва ўйинлардан фойдаланиш имконияти мавжуд.

Хулоса. Шундай қилиб, мен ўқувчиларда танқидий тафаккурни ривожлантириш асосида уларни ижтимоий муносабатларга тайёрлаш борасида юқорида келтирилган методикалар самарали деган хулосага келдим.

Танқидий фикрлаш - бу шахсий ҳаёт тажрибасига янги маълумотларни киритиш орқали ишлаб чиқилган доғмаларни қабул қилмайдиган очиқ онгдир.

Ўқитувчилар танқидий фикрлашга ўргатилиши керак, деган фикрга қўшилишади, чунки ўз-ўзидан ривожланиш тегишли даражани таъминламайди. Танқидий фикрлашни ўрганиш қуйидаги кўникмаларни ўзлаштиришни ўз ичига олади, масалан: муаммоли ва мулоҳазали вазиятларда ечим топиш, эски ғояларга янги нуқтаи назардан қараш, фактларни тахминлардан ажратиш, асосли баҳо ва асоссиз баҳони ажратиш, сабабий муносабатларни таъкидлаш, хатоларни кўриш кабилар.

Ўқувчиларнинг танқидий фикрлашини ривожлантириш учун бошланғич синфларда ишлатилиши мумкин бўлган махсус технология ишлаб чиқилган.

Тадқиқот давомида диагностика воситаларини танладим ва ушбу технологиядан фойдаланганда ўқувчиларнинг танқидий фикрлаш даражаси ривожланиб боришини аниқладим.

Танқидий фикрлашнинг интеллектуал кўникмалари умуминсоний тарбиявий ҳаракатлар тизимининг асосидир. Шунинг учун, мен танқидий фикрлашни ривожлантириш технологияси ўқувчиларда ижтимоийлашувига ва таянч компетенцияларни самарали эгаллашига ёрдам бериши керак, деб ўйлайман.

Адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947-сонли фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида.

2. Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги 140-сон қарори. Умумий ўрта таълим тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида.
3. Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори.
4. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989.
5. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / пер. с англ. Н. М. Никольской. – М.: Совершенство, 1997.
6. Загашев И. О. Как решить любую проблему. СПб.: Прайм-Еврознак, 2001.
7. Загашев И. О. Новые педагогические особенности технологии в школьной библиотеке: образовательная технология развития критического мышления через чтение и письмо. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.
8. Загашев И. О., Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Учим детей мыслить критиче-ски. – СПб.: Альянс «Дельта», Речь, 2003.
9. Заир-Бек С. Развитие критического мышления через чтение и письмо // Директор школы. 2005. №4. - С. 66 - 72.
10. Заир-Бек С. И., Мариико В. В., Швец И. М. Работа со взрослыми: вверх по горизон-тали // Перемена: Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. 2006, т. 7, № 1, С. 11-19.
11. Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителей общеобразоват. учреждений. М.: Просвещение, 2011.
12. Мередит К. С., Стил Д. Л., Темпл Ч. Как учатся дети: свод основ: учебное пособие для проекта ЧПКМ. – М.: 1997.
13. Цукерман Г. А. Что развивает и чего не развивает учебная деятельность младших школьников // Вопросы психологии. - 1998. - № 5. - С. 68-81.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Лазаренко Ирина Рудольфовна,
доктор педагогических наук, профессор,
ректор Алтайского государственного педагогического университета,
г. Барнаул, Россия

Аннотация. В статье рассматриваются основные направления международного сотрудничества высших учебных заведений России (Алтайский край) и Республики Узбекистан, представлены направления образовательной, научной, просветительской деятельности вузов, интеграции ресурсов в области образовательного взаимодействия, приводятся примеры долгосрочных образовательно-просветительских проектов, ориентированных на изучение русского языка и русской культуры.

Ключевые слова: международное сотрудничество, образовательное партнерство, интеграция, образовательные программы, образовательно-просветительские проекты, русский язык.